

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюються питання впливу соціальних факторів на економічне зростання. Розглянуто роль демографічних і культурних факторів як важливих детермінант економічного зростання. Досліджено соціально-економічний контекст проблем економічного зростання в Україні порівняно з іншими європейськими країнами. Виявлено аспекти, що перешкоджають стійкому і тривалому зростанню вітчизняної економіки.

Ключові слова: економічне зростання, соціальні фактори економічного зростання, заощадження, людський капітал, демографічний перехід.

Постановка проблеми. Питання про вплив макроекономічних факторів на економічне зростання зберігає свою актуальність протягом десятиліть, що є стимулом для проведення великої кількості емпіричних досліджень. Результати досліджень свідчать про те, що ключовими факторами економічного зростання є валове нагромадження основного капіталу, людський капітал і науково-технічний прогрес. Більшість емпіричних дослідників спираються на моделі, в яких саме ці фактори є основними детермінантами розвитку економіки. Однак вплив основних факторів не може повною мірою пояснити спостережувані темпи зростання ВВП. Цим пояснюється зростаюча протягом останніх років увага до вивчення впливу інших, неекономічних факторів, до яких належать соціальні, політичні, інституційні, географічні. Інтерес до них обумовлений також тим фактом, що характер їх впливу відображає ефективність соціально-економічної політики, що проводиться державою. У цьому зв'язку велике значення має вивчення та узагальнення досвіду розвинутих країн світу з ринковою економікою, яким вдалося досягти значних успіхів на шляху побудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

Глобальна фінансово-економічна криза підкреслила важливість соціальних факторів у системі заходів антикризової політики та політики економічного зростання. Сучасна економіка України переживає важкий і болісний період системних змін, який супроводжується наростанням негативних тенденцій у соціальній сфері, погіршенням умов життя населення, різким посиленням диференціації доходів, кризою суспільно-політичної системи. Зростання безробіття, масова бідність і падіння реальних доходів призводять до зростання соціальної напруженості в суспільстві, ускладнюють вихід національної економіки країни з кризи. У зв'язку з цим виявлення особливостей і механізму впливу соціальних факторів на зростання національної економіки має важливе теоретичне і практичне значення в сучасних умовах реформування економіки в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні фактори економічного зростання тією чи іншою мірою розглядалися економістами класичної та марксистської шкіл, представниками маржиналізму. У першій чверті ХХ ст. починається глибоке дослідження факторів і закономірностей економічного зростання. Побудовою математичних моделей, що враховують внесок кожного фактора, займалися П. Дуглас [7], С. Домар [8], К. Кобб, Р. Солоу [20], П. Ромер [16], Р. Харрод, Й. Шумпетер [18].

У міру розвитку економічної науки і теорії економічного зростання значного поширення набувають дослідження ролі науково-технічного прогресу, освіти, науки і

людського потенціалу як факторів, що визначають економічне зростання. Особливий внесок у цю сферу зробили Г. Беккер [2], М. Блауг [4], У. Боуен [6], В. Вейсборд, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Г. Псахаропулос, Л. Туроу, Т. Шульц [17].

Протягом останніх десятиліть з'явилася велика кількість праць, присвячених дослідженню впливу культурних, демографічних та інших соціальних факторів на економічне зростання [3; 5; 9; 10].

Широке коло питань щодо соціальних аспектів економічного зростання знайшли висвітлення в працях українських авторів та вчених країн СНД – А. Абалкіна Л. Анікіна, О. Беляєва, О. Білоруса, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Геєця, Л. Косалса, Л. Максимової, Р. Яковлева та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості досліджень, присвячених різним аспектам впливу соціальних факторів на зростання економіки, існуючий рівень аналізу недостатньо розроблений у теоретичному та практичному планах.

Метою дослідження є розкриття теоретичної сутності соціальних факторів забезпечення економічного зростання, аналіз соціально-економічного контексту економічного зростання вітчизняної економіки та обґрунтування необхідності коригування цілей макроекономічної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жодна з економічних проблем не привертала стільки уваги економістів, політиків і соціологів, як проблема економічного зростання. Саме велика значущість цієї теми для всього населення привела до того, що поліпшення економічного середовища стало однією з головних цілей макроекономічної політики в довгостроковій перспективі.

Одним з найбільш використовуваних показників рівня життя і добробуту нації є ВВП на душу населення. Незважаючи на гадану простоту, цей підхід має свої недоліки. Основними перевагами використання показника ВВП на душу населення як індикатора рівня добробуту нації є те, що він вимірюється часто, широко і послідовно. Більшість країн світу надають щоквартальні дані, що дозволяє швидко і послідовно виявити тенденції. Однак необхідно відзначити, що ВВП на душу населення є лише приблизною мірою добробуту населення тієї чи іншої країни, оскільки він не показує ступінь рівномірності розподілу доходу в суспільстві, не враховує збитки від неефективної екологічної політики, не відображає виробництво в «чорній» і «сірій» економіці і надає однакове значення як корисним, так і шкідливим для суспільства товарам і послугам. Крім того, країна, що експортувала сто відсотків своєї продукції, може мати дуже високий ВВП, але дуже низький рівень життя. Таким чином, гіпотеза про те, що добробут нації базується тільки на рівні доходу, на наш погляд, не є правильною.

У рамках цієї роботи соціальні фактори поділяються на демографічні та культурні. Проведений аналіз свідчить про істотний вплив кожної групи факторів на економічне зростання. Так, структура населення є найважливішим соціальним індикатором, оскільки вона впливає на розподіл доходів у суспільстві. Аналіз соціальних факторів допомагає зрозуміти поведінку людини щодо споживання, заощадження, інвестування, а також проливає світло на те, що лежить в основі очікувань і ставлення до тих чи інших економічних обставин, що теж безпосередньо впливає на економічне зростання [12]. Таким чином, у процесі побудови цілей макроекономічної політики необхідно враховувати не тільки економічний розвиток, але і людський розвиток, оскільки сталий людський розвиток (що вимірюється, насамперед, Індексом розвитку людського потенціалу) гарантує економічні вигоди в довгостроковій перспективі.

Результати проведених досліджень підтверджують необхідність розгляду культурного та демографічного середовища при аналізі економічного зростання. Теорії економічного зростання, які превалювали раніше і аналізували матеріальне виробництво із суто економічної точки зору, могли бути застосовні тільки в умовах невичерпності природних ресурсів, ілюзію якої створював обмежений вплив виробничої діяльності людини на навколишнє середовище. Проте в наш час економічна наука прихо-

дить до розуміння того, що виробнича діяльність є лише частиною діяльності людини, а економічний розвиток необхідно розглядати в рамках більш широкої концепції суспільного розвитку.

Розглянемо *демографічні фактори*, що здійснюють істотний вплив на світовий економічний розвиток.

Чисельність населення, його гендерна та вікова структура, тривалість і якість життя, кваліфікація робочої сили, міграція населення, її соціально-економічні наслідки – усі ці фактори значною мірою визначають тенденції розвитку світової економіки. Зростання населення не є однакоим у різних країнах. Цей факт лежить в основі давніх ідей про оптимальне населення та оптимальне економічне зростання і дає імпульс економістам аналізувати зв'язок між зростанням населення і економічним розвитком.

У зв'язку з тим, що економічна поведінка людей змінюється на різних етапах життя, зміни у віковій структурі країни можуть мати значний вплив на її економічні показники. Як правило, в країнах з високою часткою дітей, значна частка ресурсів спрямовується на їх утримання, що може знайти відображення в тенденції до ослаблення темпів економічного зростання. Але якщо більшість населення країни знаходиться в межах працездатного віку, збільшення чисельності населення може призвести до збільшення темпів економічного зростання. Таким чином, сукупний ефект великої частки населення в працездатному віці та ефективної політики в галузі охорони здоров'я, турботи про сім'ю і розвитку людського потенціалу може сприяти створенню «доброчесних» циклів економіки.

Навпаки, якщо більша частина населення країни складається з літніх людей, наслідки можуть бути аналогічними випадку з дуже молодим населенням: значна частка ресурсів необхідна відносно менш продуктивній частині населення, що також може перешкоджати економічному зростанню.

Демографічний фактор впливає на економічне зростання через людський капітал, процеси заощадження та пропозицію робочої сили [5].

Людський капітал як фактор економічного розвитку. Істотний вплив на інвестиції в людський капітал, наслідки яких менш відчутні, але найбільш значні в довгостроковій перспективі, здійснює демографічний перехід. Демографічний перехід найчастіше починається зі зниження смертності, що є результатом успіхів охорони здоров'я, загального поліпшення умов життя і змін в психології людей у ставленні до хвороб і умов життя (після епохи Відродження затверджується нова психологія, в рамках якої основним завданням людини є продовження земного життя і поліпшення здоров'я). Через деякий час після зниження смертності відбувається зниження народжуваності. В основі зниження народжуваності може лежати цілий ряд причин: зниження дитячої смертності (що дозволяє сім'ї обмежитися одним-двома дітьми), поліпшення системи соціального забезпечення (посилення соціальної функції держави в забезпеченні літніх людей призводить до того, що діти перестають бути єдиними годувальниками на схилі років), розпад старої патріархальної сім'ї, орієнтованої на велику кількість дітей, емансипація жінок, закріплення нової системи цінностей, урбанізація тощо.

Результатом демографічного переходу є збільшення середньої тривалості життя і поліпшення стану здоров'я населення. Збільшення тривалості життя призводить до фундаментальних змін у якості життя. Ставлення до освіти, сім'ї, праці, виходу на пенсію, ролі жінок має тенденцію до зміщення. Суспільна система цінностей зазнає глибоких змін, зумовлених підвищенням універсальної цінності людини та її ролі як провідної продуктивної сили. Так, в економічній літературі наводиться багато прикладів позитивної кореляції між освітою та рівнем доходу.

У міру збільшення тривалості життя батьки намагаються дати дітям все більш просунутий рівень освіти, розуміючи, що інвестиції в шкільну освіту багато в чому визначають якість тривалого трудового життя. Наслідком зниження народжуваності стала можливість приділяти більше часу і грошей кожній дитині. Результатом інвестицій у

шкільну освіту стає підвищення продуктивності робочої сили, заробітної плати та рівня життя в цілому. Жінки і чоловіки, як правило, починають трудову діяльність пізніше, почасти тому, що вони довше отримують освіту. Проте їхня продуктивність стає більш високою [14].

Усі ці механізми значною мірою залежать від ефективності державної політики. Зростаюча чисельність дорослого населення призведе до зростання продуктивності тільки за умов наявності достатньої гнучкості ринку праці та проведення макроекономічної політики, що стимулюватиме інвестиції. Аналогічно, люди будуть заощаджувати тільки при наявності доступу до відповідних механізмів і довіри до вітчизняних фінансових ринків [1].

Демографічний перехід створює умови, за яких люди будуть схильні інвестувати у своє здоров'я і освіту, що, у підсумку, передбачає великі економічні вигоди, особливо в сучасному світі з усе більш складною економікою. Але саме уряди незмінно відіграють важливу роль у створенні середовища, в якому високий рівень здоров'я та освіти є необхідною умовою успішного демографічного розвитку суспільства.

Заощадження як фактор економічного розвитку. Всі довгострокові теорії економічного зростання виходять з того, що країна може зростати швидше, вкладаючи в людський капітал, фізичний капітал або в НДДКР. Однак на сучасному етапі розвитку світової економіки це зовсім не означає, що країна повинна більше заощаджувати – маючи доступ до міжнародних ринків капіталу, країна може фінансувати свої інвестиції за допомогою залучення заощаджень інших країн.

З точки зору стандартних теорій економічного зростання позитивні причинно-наслідкові зв'язки між внутрішніми заощадженнями та економічним зростанням можуть бути виявлені в країнах з розвинутою економікою, в яких достатньо високий рівень внутрішніх заощаджень може стати суттєвим джерелом фінансування внутрішніх інвестицій і фактором економічного зростання, без необхідності залучення іноземних інвестицій. Навпаки, в найбільш бідних країнах зазвичай не спостерігається зв'язок між внутрішніми заощадженнями та економічним зростанням, оскільки ці країни використовують переважно іноземні заощадження для фінансування своїх інвестицій з причини досить низького рівня внутрішніх заощаджень.

Демографічний перехід сприяє зростанню заощаджень, тим самим покращуючи перспективи країни для інвестицій і зростання. Молоде і старе населення споживають більше, ніж виробляють, на відміну від людей працездатного віку, які здебільшого демонструють високий рівень економічної ефективності та високий рівень заощаджень. Крім того, люди, як правило, мають більшу схильність до заощадження у віці 40–65 років, коли вони набагато менше інвестують у дітей і необхідність підготовки виходу на пенсію стає для них все більш актуальною. Тому коли велика кількість населення, народженого в період демографічного вибуху, досягає сорока років, національні заощадження мають тенденцію стрімко зростати. Політика держави, спрямована на стимулювання заощаджень, може значною мірою посилити цю тенденцію. Поліпшення здоров'я і збільшення тривалості життя роблять заощадження безболісними і більш привабливими. Здорове населення має планувати наперед, якщо воно хоче зберегти поточний рівень життя протягом десятиліть після виходу на пенсію. Крім того, приватні заощадження домогосподарств також можуть забезпечити накопичення капіталу, необхідного для фінансування зростання. На практиці, однак, необхідно враховувати інституційні особливості пенсійних систем при оцінці важливості демографічного переходу при формуванні політики національних заощаджень.

Пропозиція робочої сили як фактор економічного зростання. Особливістю сучасного економічного зростання є зміни в тренді сукупної пропозиції праці [15]. Мінливість тренду сукупної пропозиції праці, що стає помітною у довгостроковому періоді, зазвичай не враховується сучасною теорією економічного зростання, яка, як правило, передбачає постійний темп зростання робочої сили.

На сукупну пропозицію робочої сили впливає цілий ряд факторів. Так, старіння покоління так званих бебі-бумерів (покоління «бебі-бум» (англ. baby boom) належить до осіб, які народилися між 1946 і 1964 рр., коли рівень народжуваності був дуже високим) призвело до скорочення пропозиції робочої сили в багатьох європейських країнах і США. Перебуваючи у віці 16–64 років, більшість цих людей працювали, що привело до зменшення відношення кількості утриманців до працездатного населення. Коли ці люди перебували у віці 25–59 років (пік трудової активності), у багатьох країнах спостерігалось зростання пропозиції праці та зростання виробництва на душу населення.

Вплив культури на економічне зростання. По-перше, неможливо заперечувати той факт, що очікування і уподобання формуються під впливом культури. По-друге, переконання і переваги впливають на економічні результати (наприклад, релігійна та етнічна приналежність визначають порядок розподілу ресурсів і доходів у суспільстві). Труднощі виникають при визначенні напряму причинно-наслідкового зв'язку між рівнем економічного розвитку і культурними цінностями. Більшість дослідників схиляються до думки, що причинно-наслідкові зв'язки в цьому випадку мають взаємний характер. Зокрема Рональд Інглегарт із співавторами дійшов висновку, що економічна криза в постсоціалістичних країнах сприяла тому, що всупереч загальноосвітовій тенденції, яка проявилася в 1980–1990-х рр. і була зафіксована в рамках Всесвітніх оглядів цінностей (World Values Survey), в цих країнах стався зсув в бік цінностей виживання і традиційних цінностей. Навпаки, в країнах, де в цей період спостерігалось економічне зростання, зміни цінностей відбувалися в протилежному напрямі [13].

Вивченню впливу національних особливостей культури на сферу економіки присвячено багато досліджень. Так, видатний голландський соціолог Герт Хофстеде виявив сильний кореляційний зв'язок між ступенем індивідуалізму і показником ВВП на душу населення. Згідно з Хофстеде «уникнення невизначеності» та «дистанція влади» в цілому мають негативні кореляції з показниками економічного і політичного розвитку [11]. У працях Ш. Шварца показники економічного розвитку позитивно корелюють з «автономією» та «рівноправністю» і негативно – з «приналежністю» та «ієрархією». Рівень демократизації має позитивний кореляційний зв'язок з «автономією», «рівноправністю», «майстерністю» і з рівнем національного добробуту [19].

Проведемо дослідження соціально-економічного контексту проблем економічного зростання в Україні порівняно з іншими європейськими країнами.

Згідно з даними Державної служби статистики України обсяг внутрішнього валового продукту України у 2014 р. скоротився на 6,8% після нульового зростання у 2013 р. (дані наводяться без урахування анексованого Росією Криму і територій на сході України). З початку 2014 р. динаміка ринку праці України точно повторює криву розвитку економіки в цілому. Політична криза та економічний спад призвели до банкрутства багатьох компаній, скорочення їхніх витрат і штатів. Ринок праці залишається слабким у зв'язку з тривалою економічною стагнацією. В останніх оприлюднених даних Державна служба статистики фіксує зменшення рівня економічної активності населення віком 15–70 років з 65,0 до 63,3%, зменшення рівня зайнятості з 60,1 до 57,9% та збільшення рівня безробіття (за методологією МОП) з 7,6 до 8,6%.

Станом на 1 січня 2014 р. в Україні, як і в усьому світі, найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді віком 15–24 роки (17,4%). Молоді люди залишаються особливо вразливою групою, оскільки рівень безробіття працівників молодше 25 років продовжує зростати і досягнув найвищого рівня (19,6%) в першому кварталі 2014 р. Для порівняння, до початку світової фінансової кризи цей показник складав 12,5% на 1 січня 2008 р.

Однією з найгостріших соціальних проблем в Україні залишається великий розрив між високою вартістю життя і низькою ціною праці. Рівень заробітної плати в Україні порівняно з європейськими країнами та деякими країнами СНД – один із найнижчих, як свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1

Середньомісячна номінальна заробітна плата*, дол. США

Країна	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Литва	629	882	1052	879	1214	1587	1878	2470	3165	2868	2635	2848	2729	2955
Словенія	1383	1745	1857	2155	2484	2397	2382	2535	2308	2394
Хорватія	532	595	640	606	840	1050	1137	1316	1536	1465	1397	1459	1345	1391
Чехія	339	368	385	409	639	848	953	1126	1411	1270	1296	1429	1316	1287
Словаччина	330	384	427	426	635	832	910	1082	1225	1201	1204	1301	1230	1287
Естонія	207	257	303	315	486	642	755	992	1213	1094	1050	1168	1140	1260
Польща	408	466	504	576	635	791	841	987	1251	991	1104	1176	1095	1148
Угорщина	393	393	383	427	698	929	930	1125	1290	1098	1093	1179	1065	1122
Чорногорія	307	406	474	681	896	897	948	1005	934	964
Латвія	435	540	776	1003	914	839	919	880	951
Росія	...	164	62	111	180	302	392	533	690	589	698	806	867	943
Казахстан	79	113	99	118	155	256	324	428	506	457	526	613	684	715
Румунія	129	110	128	148	203	332	410	579	690	624	610	667	615	673
Білорусія	66	87	79	88	122	215	272	323	414	355	415	366	449	576
Болгарія	405	429	437	496	506	543
Азербайджан	14	36	45	56	79	131	167	252	335	371	413	461	507	542
Грузія	...	33	33	46	59	113	157	221	359	333	335	378	431	464
Україна	50	77	43	58	87	158	206	268	336	244	283	331	379	410
Вірменія	17	28	38	44	60	115	151	219	287	264	292	290	282	387
Молдова	32	48	29	42	64	104	129	171	246	247	241	273	287	298
Киргизстан	27	30	44	64	82	107	148	145	155	202	232	236
Таджикистан	8	9	9	10	15	27	35	47	71	73	83	100	120	152

*Наведено за даними Європейської економічної комісії ООН (<http://www.unecsc.org/>).

Погіршення економічної ситуації у країні спричинило подальше падіння і реальної заробітної плати. Реальна заробітна плата в Україні (без урахування Криму і Севостополя), в грудні 2014 р. зменшилася на 20% порівняно з груднем 2013 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995–2014)*, %

Рік	Номінальна заробітна плата		Реальна заробітна плата	
	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року
1995	514,2	356,7	110,6	128,1
1996	171,4	121,7	96,6	86,2
1997	113,7	109,4	96,6	97,6
1998	107,2	106,2	96,2	87,1
1999	115,7	124,3	91,1	103,4
2000	129,6	135,4	99,1	103,6
2001	135,2	127,7	119,3	120,4
2002	121,0	117,0	118,2	115,6
2003	122,8	124,4	115,2	113,8
2004	127,5	127,7	123,8	120,8
2005	136,7	144,9	120,3	131,5
2006	129,2	125,2	118,3	111,7
2007	129,7	131,1	112,5	110,3
2008	133,7	119,5	106,3	97,0

Закінчення табл. 2

Рік	Номінальна заробітна плата		Реальна заробітна плата	
	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року
2009	105,5	111,6	90,8	99,1
2010	120,0	120,1	110,2	110,5
2011	117,6	116,2	108,7	111,0
2012	114,9	110,6	114,4	111,1
2013	107,9	107,2	108,2	106,7
2014	106,0	110,4	93,5	86,4

*Наведено за даними Держстату України: (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Серед численних проблем у сфері оплати праці особливе занепокоєння викликає низька питома вага витрат на робочу силу в собівартості виробництва. Згідно з останніми даними, опублікованими Державною службою статистики, у 2011 р. структура операційних витрат з реалізованої продукції складалася: із матеріальних витрат – 28,1%, вартості товарів і послуг, придбаних для перепродажу й реалізованих без додаткової обробки, – 51,4, амортизації – 2,6, витрат на оплату праці – 6,1, соціальних відрахувань – 2,2, інших операційних витрат – 9,6%. Частка заробітної плати у собівартості українських товарів становить близько 6%, тоді як у країнах Західної Європи сягає 50–60%. Водночас обсяг ВВП України менший за ВВП європейських країн лише у 4-5 разів, тоді як заробітна плата менше у 7-20 разів.

Існує багато причин малої частки зарплати в собівартості продукції: низький рівень доданої вартості, створюваної на українських підприємствах, практика отримання надприбутків шляхом скорочення витрат на заробітну плату найманого працівника замість модернізації виробництва, відсутність сильного профспілкового руху, на відміну від країн Сходу, надмірне податкове навантаження на фонд оплати праці, велика корупційна складова витрат вітчизняних підприємств, низька продуктивність праці.

Залишається значною диференціація заробітної плати за видами економічної діяльності. Протягом останнього десятиліття найбільша заробітна плата спостерігається у сфері послуг, особливо фінансових та посередницьких, а не у сфері матеріального виробництва. Так, на початок 2015 р. середня зарплата у промисловості становила 4034 грн. Але якщо у добувній промисловості і розробленні кар'єрів вона становила 5700 грн, то на підприємствах переробної промисловості – 3597 грн. Дані Держслужби статистики свідчать, що найвищі зарплати зафіксовано у сфері авіаційного транспорту (13723 грн) та у фінансовій сфері (7192 грн), найнижчі – у працівників поштової та кур'єрської діяльності (1936 грн) і у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (2330 грн).

Інститут мінімальної заробітної плати, який сьогодні в Україні не виконує покладеної на нього функції соціального стандарту оплати праці, а є, по суті, лише технічним нормативом для розрахунку зарплати в бюджетній сфері, залишається ще однією гострою проблемою забезпечення належного рівня оплати праці. На відміну від розвинутих країн світу, специфіка розрахунку мінімальної заробітної плати в Україні полягає в тому, що в основу розміру мінімальної заробітної плати закладається прожитковий мінімум, в той час як, наприклад, у США це дані офіційної статистики про вартість життя для сім'ї з 4 людей. При цьому в Україні рівень бюджетного впливу на розмір мінімальної заробітної плати залишається суттєвим, що часто нівелює дію інших факторів. У результаті, мінімальна заробітна плата в Україні чимало відстає від мінімальної заробітної плати європейських країн (табл. 3).

**Рівень мінімальної заробітної плати в деяких європейських країнах та в Україні
станом на 01.01*, євро**

Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Люксембург	1641,74	1682,76	1757,56	1801,49	1874,19	1921
Бельгія	1387,5	1387,5	1415,24	1443,54	1501,82	1502
Нідерланди	1381,2	1407,6	1424,4	1446,6	1469,4	1486
Франція	1321,02	1343,77	1365	1398,37	1430,22	1445
Словенія	589,19	597,43	748,1	763,06	783,66	789
Іспанія	728	738,85	748,3	748,3	752,85	753
Польща	307,21	320,87	348,68	336,47	376,58	387
Угорщина	268,09	271,8	280,63	295,63	340,55	344
Словаччина	295,5	307,7	317	327	337,7	352
Естонія	278,02	278,02	278,02	290	320	355
Чеська Республіка	297,67	302,19	319,22	310,23	312,01	328
Литва	231,7	231,7	231,7	231,7	289,62	290
Латвія	254,13	253,77	281,93	285,92	287,07	320
Болгарія	122,71	122,71	122,71	138,05	158,5	174
Румунія	149,16	141,63	157,2	161,91	157,26	191
Україна	55,93	74,98	88,53	103,14	107,18	110,3
Україна, червень 2014	–	–	–	–	–	75,2

*Наведено за даними Департаменту виробничої політики та колективно-договірного регулювання Федерації професійних спілок України (<http://expert.fpsu.org.ua>).

Таким чином, можна констатувати, що в Україні заробітна плата перестала бути надійною основою відтворення населення, отже, для забезпечення високих темпів сталого розвитку в першу чергу потрібні інвестиції в людський капітал.

Серед основних тенденцій ринку праці у 2015 р. зберігаються песимістичні настрої. За прогнозами Міжнародного валютного фонду, рівень безробіття зменшиться до 8,8% лише у 2017 р.

Усе більш актуальною стає проблема старіння населення в Україні, яка виявляється у збільшенні частки осіб похилого віку, що свідчить про погіршення демографічної ситуації в Україні (рис. 1). В умовах низької продуктивності праці активне трудове населення неспроможне утримувати зростаючу кількість населення пенсійного віку. Частка пенсійних видатків у ВВП країни вже перевищила 17%. За часткою пенсійних видатків у ВВП Україна посідає одне з найперших місць у світі. Ситуація з фінансуванням пенсійних видатків, ймовірно, у подальшому також загострюватиметься.

Однією з найбільш гострих в Україні залишається і проблема трансформації заощаджень в інвестиції. Норма заощаджень в Україні протягом останніх десяти років неухильно скорочується (рис. 2). У 2004 р. вона досягла 31% ВВП, до 2008 р., незважаючи на зростання ВВП, скоротилася до 21%, а за підсумками 2013 р. впала, за офіційними даними, до 6% ВВП. Це ознака серйозних внутрішніх дисбалансів. Норма заощаджень в Україні набагато нижча середньосвітової (25%), суттєво менша за показники країн Західної Європи (17–19%), а також Польщі та Румунії (21–22% ВВП).

З метою привернути увагу міжнародної спільноти до різноманітних аспектів людського розвитку Програма розвитку ООН публікує щорічно звіт з людського розвитку. Методика обчислення Індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП) включає обробку трьох компонентів: рівня освіти, здоров'я та матеріального забезпечення населення.

Деякі штучне обмеження лише цими показниками пояснюється тим, що далеко не всі держави мають статистичну базу, здатну надати більш детальні відомості. Крім того, деякі країни надають необхідний мінімум інформації із запізненням майже на два роки.

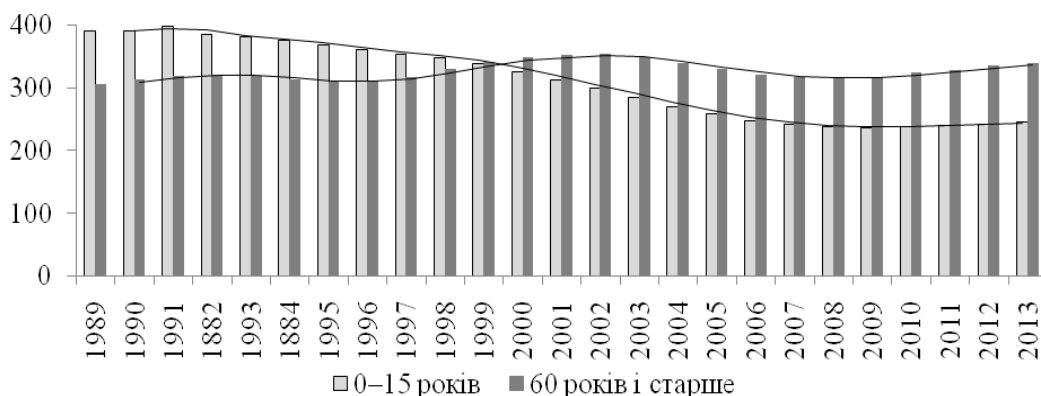

Рис. 1. Демографічне навантаження на населення у віці 16-59 років, на 1000 осіб постійного населення

Побудовано за даними Держстату України (ukrstat.gov.ua/).

Рис. 2. Динаміка норми інвестицій та норми заощаджень в Україні, 1995–2015 рр.

Побудовано за даними Міжнародного валютного фонду (<http://www.imf.org/>).

Станом на 2014 р. Україна за Індексом розвитку людського потенціалу посідає 83-тє місце з 187 країн. Значення ІРЛП, 0,734, належить до високої категорії людського розвитку. За період 1990–2013 рр. значення ІРЛП України зросло з 0,705 до 0,734, або на 4,1%. За період 1990–2013 рр. ВНД на душу населення зменшився на 24,2%, очікувана тривалість життя при народженні зменшилася на 0,8 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилася на 3,1 року.

Необхідно відзначити, що ІРЛП України (0,734) традиційно нижче середнього значення для країн з високим рівнем людського розвитку (0,735) і середнього для країн Європи та Центральної Азії (0,738), що наведено на рис. 3.

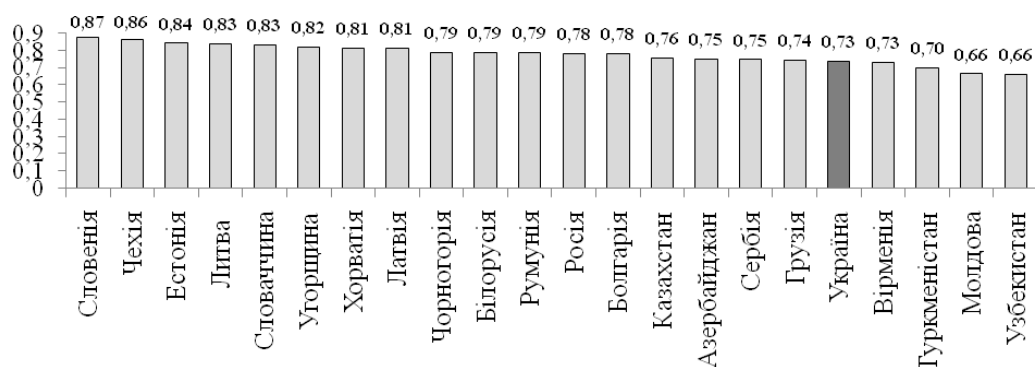

Рис. 3. Індекс розвитку людського потенціалу станом на 2014 р.

Побудовано за даними Програми розвитку ООН (UNDP) (<http://hdr.undp.org/en/>).

Висновки. Як культурні, так і демографічні фактори здійснюють специфічне вплив на економіку. Зокрема культура визначає уподобання населення, процес прийняття рішень, сприйняття життя і формування перспектив на майбутнє. Демографічні фактори важливі головним чином тому, що структура і чисельність населення впливають на обсяг ВВП.

Аналіз соціально-економічного контексту проблем економічного зростання в Україні дозволив окреслити ті аспекти, які перешкоджають стійкому та тривалому економічному зростанню. Зосередившись на соціальному розвитку, збільшенні тривалості життя, поліпшенні освіти, скороченні бідності, а також на встановленні контролю над рівнем безробіття, країна може досягти стійких темпів економічного зростання. Інвестиції в людський капітал відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку економіки і мають бути одним з основних завдань будь-якої країни, яка бажає домогтися високого рівня матеріального добробуту та отримання економічних вигід.

Сучасна теоретична та методологічна база дослідження економічного зростання недостатня для того, щоб відповісти на виклики, спричинені глобалізаційними процесами та особливостями суспільно-економічних перетворень, що відбуваються зараз в Україні. Глобальна економічна криза, зростаюча міжнародна конкуренція та загострення всього комплексу соціальних проблем об'єктивно вимагають кардинально змінити підходи до джерел та факторів економічного зростання вітчизняної економіки, приділити особливу увагу соціальним факторам економічного зростання.

References

1. Alesina A., Glaeser, E.L. *Fighting poverty in the US and Europe: A world of difference*. Oxford : Oxford University Press, 2004, vol. 26.
2. Becker, G. *Investment in Human Capital. A Theoretical Analysis*. *Journal of Political Economy*, 1962, no. 70, pp. 30-32.
3. Birdsall, N., Kelley, A., Sinding, S., *Population Matters: Demographic Change, Economic Growth, and Poverty in the Developing World*, New York, NY: Oxford University Press, 2001, 440 p.
4. Blaug, M. *Introduction to the Economics of Education*. London: Allen Lane The Penguin Press, 1970, 363 p.
5. Bloom D.E., Canning D., Sevilla J. *Economic growth and the demographic transition*. *National Bureau of Economic Research*, 2001, no. w8685, 67 p.
6. Bowen, H.R. *Investment in Human Capital and Economic Growth. Perspectives on Economic Growth*. N. Y.: Bantam Books, 1968, 165 p.
7. Cobb, C., Douglas P. *A Theory of Production*. *The American Economic Review*, 1928, vol. 18, no. 1, pp. 139-165. Available at: <http://www.jstor.org/stable/1811556> (Accessed 24 August 2010).

8. Domar, E.D. *Essays in the Theory of Economic Growth*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982, 282 p.
9. Giuliano, P. *On the determinants of living arrangements in Western Europe: Does cultural origin matter?* *Journal of the European Economic Association*, 2007, no. 5 (5), pp. 927-952.
10. Guiso, L., Sapienza, P., Zingales, L., *Does culture affect economic outcomes?*. *Journal of Economic Perspectives, American Economic Association*, vol. 20(2), pp. 23-48.
11. Hofstede, G. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks, Calif. [u.a.]: Sage Publ., 2001, 596 p.
12. Huntington, S.P., Harrison, L.E. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York : Basic Books, 2002, 348 p.
13. Inglehart, R., Baker, W. E. *Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values*. *American sociological review*, 2000, vol. 65, pp. 19-51.
14. Marini, M. Cultural evolution and economic growth: a theoretical hypothesis with some empirical evidence. *The Journal of Socio-Economics*, 2004, vol. 33, no. 6, pp. 765-784.
15. Ngai, L.R., Pissarides, C.A. *Trends in hours and economic growth*. *Review of Economic Dynamics*, 2008, vol. 11, no. 2, pp. 239-256.
16. Romer, P.M. *Endogenous Technological Change*. *The Journal of Political Economy*, 1990, vol. 98, no. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct., 1990), pp. 71-102. Available at: <http://www.jstor.org/stable/2937632> (Accessed 7 December 2010).
17. Schultz, T. *Investments Human Capital: The Role of Education and of Research*. New York, NY: Free Press, 1971, 272 p.
18. Schumpeter, J.A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle (Social Science Classics Series)*. New Brunswick, New Jersey, U.S.A.: Transactions Publishers, 1983, 320 p.
19. Schwartz, S. *Comparing Cultures. Dimensions of Culture in Comparative Perspective*. Leiden, Boston: Brill, 2004, pp. 43-73.
20. Solow, R.M. *Growth theory: an exposition*. New York [u.a.]: Oxford Univ. Press, 2000, 190 p.

В статье освещаются вопросы влияния социальных факторов на экономический рост. Рассмотрена роль демографических и культурных факторов как важных детерминант экономического роста. Исследован социально-экономический контекст проблем экономического роста в Украине в сравнении с другими европейскими странами. Выявлены аспекты, препятствующие стойкому и продолжительному росту отечественной экономики.

Ключевые слова: *экономический рост, социальные факторы экономического роста, сбережения, человеческий капитал, демографический переход.*

The article investigates the impact of social factors on economic growth. The author has substantiated the role of demographic and cultural factors as important determinants of economic growth. The paper investigates the socio-economic context of the problems of economic growth in Ukraine in comparison with other European countries. The analysis has revealed the aspects impeding sustainable and continuous growth of the national economy.

Key words: *economic growth, social factors of economic growth, savings, human capital, demographic transition.*

Одержано 4.03.2015.